

Яроцький В. Л.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права
№ 2 Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого, член-кореспондент НАПрН
України, заслужений діяч науки і
техніки України;*

Філонова Ю. М.,
*кандидатка юридичних наук, старша
лаборантка кафедри цивільного
права № 2 Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

«ВОЛОДІННЯ» ЯК ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ (ОНОВЛЕННЯ) ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

1. Сучасні євроінтеграційні прагнення громадян нашої держави, вплив глобалізації та стрімкий розвиток сучасних технологій стають рушійною силою на шляху реформування вітчизняної системи права в цілому та її окремих галузей. Процес якісних законодавчих трансформацій покликаний, у першу чергу, унормувати вітчизняні соціально-економічні реалії у приватній сфері оновленими нормами чинного цивільного законодавства України. Крім того, ратифікація 1 вересня 2017 р. Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1] та отримання Україною статусу кандидата в члени ЄС у червні 2022 р. [2], позитивно вплинули на подальший розвиток надбання сучасної вітчизняної цивілістичної доктрини. Набрання чинності цим документом стало історичною подією, після якої легалізувалася розбудова новітніх доктринально-законодавчих підходів у сфері цивільного права з урахуванням позитивної практики країн-членів Європейського Союзу та приведення його у відповідність до світових тенденцій розвитку приватного права. Безумовно адаптація нашого вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу є перспективним та важливим завданням, яке вимагає, насамперед, ретельного перегляду основних принципів побудови та нормативно-змістовного наповнення внутрішнього цивільного законодавства України. Не варто забувати, що етап післявоєнного відновлення України неодмінно настане і стрімкий розвиток нашого суспільства у повоєнні роки буде вимагати наявності адаптованого до вимог Євросоюзу, модернізованого, переглянутого та суттєво оновленого вітчизняного цивільного законодавства. У цьому контексті особливу увагу привертають до себе питання, пов'язані з відносинами власності, які повинні забезпечувати соціально-економічну стабільність суспільства, окремих фізичних та юридичних осіб, держави та інших публічно-правових утворень.

2. Ґрунтовний аналіз нормативних положень Цивільного кодексу України та інших норм чинного законодавства України дає підстави стверджувати, що наразі можна вести мову про правову невизначеність природи володіння. На рівні вітчизняної цивілістичної доктрини має місце плюралізм наукових підходів та різноманітність пропозицій щодо проблеми визначення правової природи володіння. Незважаючи на варіативність поглядів представників цивілістичної доктрини, всі вони погоджуються із тим, що визначення поняття категорії «володіння», яке наразі закріплене у Цивільному кодексі України, є некоректним. е зв'язку з цим воно потребує якісного вдосконалення з урахуванням правових реалій сьогодення та позитивного досвіду окремих країн Євросоюзу. Обраний вітчизняним законодавцем підхід щодо визначення права володіння як виду речових прав на чуже майно породжує багато проблем у сфері правозастосування. Так, гл. 31 чинного ЦК України має назву «Право володіння чужим

майном», ст. 375 цього ж кодифікованого акта поійменована як «Суб'єкти права володіння чужим майном». Частина 1 вказаної статті закріплює, що «володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає його у себе», частиною 3 цієї ж статті визначено, що «фактичне володіння майном вважається правомірним, якщо інше не вбачається із закону або не встановлено рішенням суду». Таким чином, аналізуючи назву статті, логічно було припустити, що нею врегульовано правове (титульне) володіння, однак, вона містить також положення, присвячені фактичному (безтитульному) володінню. Зовсім інший підхід був закріплений у проєкті Цивільного кодексу України від 25.08.1996 р. (далі – Проєкт) [3], що підтверджується архітектонікою його Книги третьої Речове право, яка містить наступні складники: Глава 22. Загальні положення про речове право. Розділ I. Право власності. Розділ II. Володіння та інші речові права. Глава 30. Володіння (статті 396–406). Глава 31. Сервітути. Глава 32. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис). Глава 33. Право користування чужою землею для забудови (суперфіцій). Аналіз змісту положень Глави 30 Проєкту дає підстави для наступних висновків: 1) законодавець розглядає володіння як окремий інститут речових прав, а не як речове право на чуже майно; 2) володіння визначається як фактична наявність майна в особи, яка вважає його своїм. Таким чином, сутність володіння полягала за Проєктом у поєднанні «*corpus*» (фактичного) та «*animus*» (вольового) елементів володіння. Однак, при подальшому доопрацюванні Проєкту концепція речових прав була переглянута та змінена, тому Книга третя отримала назву «Право власності та інші речові права», у якій володіння розглядається як речове право на чуже майно, що наразі підлягає перегляду.

3. Для визначення змісту інституту володіння та його місця у системі цивільного права України необхідно, насамперед, спробувати встановити сутність правової категорії володіння. Визначення правової природи категорії володіння є предметом жвавих дискусій, які виникали між представниками багатьох наукових шкіл з часів Стародавнього Риму й не втрачають своєї актуальності до сьогодні. Наукове розуміння володіння як цивільно-правової категорії залишається однією із найскладніших проблем у сучасному приватному праві, що зумовлене складністю розуміння його сутності, яка має філософське підґрунтя. Саме необхідність визначення володіння правом чи фактом породжувало та продовжує породжувати багато дискусійних моментів серед сучасних вітчизняних закордонних юристів та філософів. Вважаємо, що сенс сучасної дискусії щодо природи володіння, окрім інших аспектів, має першочергове значення для обґрунтування можливості введення спеціальних засобів захисту – посесорного захисту володіння. Визнання доречності такого підходу буде позитивно впливати і на можливість законодавчого визнання або заперечення правової конструкції опосередкованого (подвійного) володіння. Якщо розглядати володіння виключно як фактичний стан

(володіння-факт), то, здається, що опосередковане володіння неможливе; якщо володіння являє собою суб'єктивне цивільне право або щось інше, то цілком можливо. Поряд з цим, якщо визначити володіння як право, що підлягає захисту, постає необхідність чіткого встановлення не лише його правової сутності, а й співвідношення із правом власності та речовими правами, включаючи речові права на чуже майно. Продовжуючи міркування щодо визначення правової природи володіння виникає логічне питання, у чому ж полягає цей «фактичний стан»? Насамперед, фактичний стан володіння передбачає фактичне панування володільця над річчю, фактичне володіння володільцем цією річчю. Звісно, цілком очевидно, що фактичне володіння не повинно сприйматися дослівно, як здійснення постійного фізичного контакту з річчю, оскільки у такому випадку нам довелося б забути про можливість тривалого володіння практично будь-якими речами, а володіння нерухомістю стало б практично неможливим.

4. Варто відзначити, що володільць за римським приватним правом фактично реалізовував особисте ставлення до речі. Володіння, в якому відбувалося поєднання «*corpus*» (фактичне володіння) із «*animus*» (воля володіти річчю), позначалося терміном «*possessio civilis*» так зване «цивільне володіння». Крім того, виокремлювалося додатково «просте утримання» – «*naturalis possessio*», яке за своїм змістом характеризувало виключно фактичне матеріальне володіння річчю, та володіння «*ad usucapionem*», яким позначалося сумлінне володіння за ознаками давності. Існування волі володіння «*animus*» не вимагало особливих форм прояву та підтвердження з огляду на безпосередній зв'язок із фактом володіння, який підтверджував її наявність. Прості утримувачі у римському праві, не володіли річчю «*suo animo*» (від свого імені). Реалізація володіння відбувалася виключно «*alieno nomine*» (від чужого імені), що за загальним правилом визначалося як «*possessio naturalis*» (природне володіння). Таким чином, можна констатувати, що володіння у римському приватному праві визначалося як фактичний стан, а тому володіти річчю могла і особа, яка не була наділена суб'єктивним правом на річ; втім, поряд з цим, при настанні певних обставин, володіння могло породжувати певні юридичні наслідки.

5. Згідно з усталеною традицією наднаціонального правового регулювання суспільних відносин в країнах Європейського Союзу (ЄС), першим кроком на шляху гармонізації національного законодавства країн-партнерів є прийняття загальних уніфікованих модельних правил. Ці загальні правила виступають зразковим орієнтиром для узгодження положень національного законодавства з законодавством ЄС. Зокрема, якщо звернутися до дослідження нормативних положень Draft Common Frame of Reference (далі – DCFR) [4], що розроблені у якості сучасних основоположних принципів, визначень та типових норм європейського приватного права, можна визначити загальні принципи та стандарти, які слугують орієнтиром для узгодження національного законодавства країн-членів ЄС. Безумовно, такий формат базових модельних правил звертає увагу на деяких аспектах законодавства, практики правозастосування та правореалізації. Цілком

доцільно розглянути окремі з цих аспектів, зокрема у відношенні до визначення правової природи категорії «володіння» в контексті регулювання цивільно-правових майнових відносин. У ст. VIII.-1:205 DCFR володіння визначено як «наявність прямого чи опосередкованого фізичного контролю за речами». Необхідно звернути увагу й на те, що визначення поняття правової категорії володіння, що міститься в розділі VIII.-1:205 DCFR, закріплює можливість подвійного володіння ще на рівні дефініції. Під прямим фізичним контролем необхідно розуміти такий фізичний контроль, який здійснює володілець особисто або через агента – володіння (possession – agent), який діє від імені володільця (пряме володіння). У свою чергу опосередкований фізичний контроль – це фізичний контроль, який здійснюється через іншу особу, володільця з обмеженими правами (опосередковане володіння). Розробники DCFR у спеціальних коментарях до цього розділу акцентують увагу на тому, що поняття володіння не вичерпує властивості права власності [5, р.1341]. Тобто, в окресленому контексті можна вважати, що сама по собі наявність у особи фізичного контролю (володіння) над річчю зовсім не означає, що особа має чи повинна мати право власності на річ. Цілком очевидно, що володіння та право власності відповідно до положень DCFR не підлягають ототожненню.

В аспекті змісту основних конструкцій володіння, що запроваджуються положеннями DCFR, можна виокремити декілька видів:

1) володіння як своїм власним (possession by owner-possessor) – володіння особою річчю як своєю власною. Під таким володінням слід розуміти володіння, що здійснює особа шляхом прямого або опосередкованого фізичного контролю над речами з наміром поводитися з ними як власник або так, як би вона була власником. Ця правова категорія є найширшою, та охоплює не лише законних власників речей, добросовісних набувачів, набувачів права власності за набувальною давністю, а також всіх осіб, що володіють річчю «як власною» за відсутності правових підстав – недобросовісних набувачів (VIII.-1:206).

2) володіння утримувача з обмеженим правом володіння (possession by limited-right-possessor) – володіння, що здійснюється особою – володільцем обмеженого права, шляхом фізичного контролю над речами, або:

(а) з наміром здійснення свого власного інтересу та на підставі існування конкретних правових відносин з особою, що володіє річчю як своєю власною, що наділяють утримувача обмежено-права володіння правом володіти речами; або

(б) з наміром зробити це за розпорядженням особи, що володіє річчю як своєю власною та згідно з конкретними договірними відносинами з нею, що дають утримувачу обмеженого права володіння право утримувати товар до тих пір, поки будь-які борги або витрати не будуть сплачені володільцем як своїм власним.

Володіння утримувача з обмеженим правом володіння може здійснювати шляхом прямого або опосередкованого фізичного контролю

над речами (VIII.-1:207).

3) володіння через посередника (агента) володіння (possession-agent). Представник (агента) володіння це особа:

(а) яка здійснює прямий фізичний контроль над речами від імені або володільця як своїм власним або утримувача з обмеженим правом володіння без наміру та особливих правових відносин, передбачених у пункті VIII. – 1:207 (володіння утримувача з обмеженим правом володіння) пункт (1);

та (b) яку володілець як свого власного або утримувач з обмеженим правом володіння наділені правом давати зобов'язуючі вказівки щодо використання цих речей в їх інтересах.

(2) Представником (агентом) володіння можуть бути, зокрема:

(а) найманий працівник володільця як своїм власним або утримувача з обмеженим правом володіння, або особа, яка виконує подібну функцію; або

(b) особа, яка отримала фізичний контроль над речами від володільця як своїм власним або утримувача з обмеженим правом володіння з практичних причин.

(3) Особа також є агентом володіння, якщо вона випадково отримала можливість здійснювати прямий фізичний контроль над речами від імені володільця як своїм власним або утримувача з обмеженим правом володіння та здійснює такий контроль (VIII.-1:208).

Група розробників DCFR акцентує увагу, що категорія посередника (агента) володіння найбільш специфічна в правовому сенсі, оскільки посередники не мають статусу безпосереднього володільця речі, а лише виконують розпорядження перших двох категорій володільців.

Таким чином, сучасне приватне право має у своєму арсеналі чотири можливих конструкції володіння: володіння як своїм власним, володіння з обмеженим правом володіння, пряме володіння та опосередковане володіння. Всі ці види володіння поєднані однією спільною ознакою: особи здійснюють володіння у своєму інтересі. Такий підхід щодо визначення змісту категорії володіння можна вважати еталонним для сучасної доктрини приватного права. У сьогоднішніх умовах реформування вітчизняного законодавства провідним напрямком рекодифікації (оновлення) чинного Цивільного кодексу України є подальша його європеїзація. У цьому контексті заслуговує уваги та вирішує питання визначення місця володіння у системі цивільного права поступове впровадження й закріплення у вітчизняному цивільному законодавстві категорії володіння з урахуванням нормативних положень DCFR.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

2. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України: Урядовий портал. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes>.

3. Проект Цивільного кодексу України. *Українське право*. 1996. № 2. Спецвип. С. 432

4. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). / C. von Bar, E Clive and Schulte-Nölke. [et al.]. *Interim Outline Edition*, 2008. URL: <https://sakig.pl/wp-content/uploads/2019/01/dfcr.pdf>.

5. DCFR 2009: Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by C. von Bar and E. Clive. Vol. I–VI. Munich, 2009. 1500 p. URL: https://www.law.kuleuven.be/web/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf.